

نگاهی بر هستی‌شناسی نسل سوم آموزش از دور با تأکید بر هستی‌شناسی نظام آموزش از دور ایران

A Survey of Ontology of the Third Generation of Distant Education with an Emphasis on Payame Noor University of Distance Education

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۲/۱۱/۱۸

تاریخ دریافت مقاله: ۹۲/۰۷/۲۳

Mohammadreza Sarmadi
Forough Khosravi

محمدرضا سرمدی *

فروغ خسروی **

Abstract: The purpose of the present research is to survey the ontology of the third generation of distant education with an emphasis on Payame Noor University of distance education. The Method of this research was qualitative and descriptive. Based on this method, documents were used for gathering data. On the one hand, the ontology of the third generation of distant education is based on a postmodern point of view. This is based on multicultural education and aims to create equal opportunities. On the other hand, the philosophy of educational system of Iran is theistic (Islamic) realism. According to this philosophy, reality exists outside the mind and fact is universal. According to this point of view, human being enjoys great magnificence. It is important to consider different human needs and will. However, there is a gap between theory and practice. Iran's distant education is still in the second generation and to enter the third generation, the elimination of executive obstacles including decentralization, cooperation between educational experts and engineers of IT, a change in syllabuses and especially society's specialized understanding of the concept of distant education is required.

چکیده: هدف این مقاله، بررسی هستی‌شناسی نسل سوم آموزش از دور با تأکید بر بررسی هستی‌شناسی نظام آموزش از دور ایران است. در این پژوهش از روش تحلیلی و توصیفی برای بررسی اسناد و منابع موجود استفاده شد. باتوجه به جست‌وجوی به عمل آمده راجع به مبحث مورد بررسی، پژوهش‌های مرتبط و مدونی انجام نشده است. بررسی‌ها نشان داد که دیدگاه حاکم بر نسل سوم آموزش از دور برگرفته از مکتب یا فلسفه پست مدرن است که بر حقیقت چند وجهی تأکید کرده و در صدد برآورده کردن ایده‌های بشر دوستانه به منظور رفع نابرابری هاست. بیشترین تأکید آموزش از دور این نسل، تأکید بر استفاده از آموزش تعاملی است. در مقابل فلسفه نظام آموزشی ایران و به تبع آن سیستم آموزش از دور ایران، واقع‌گرایی اسلامی است. طبق این فلسفه، واقعیت خارج از ذهن وجود دارد و حقیقت ثابت و جهان‌شمول است. هر چند بر اساس این دیدگاه، انسان از کرامت والایی برخوردار است و ضرورت توجه به نیازهای متفاوت انسان و توجه به اراده انسانی در تعیین سرنوشت خویش از اهمیت والایی برخوردار است، اما بین نظر و عمل فاصله زیادی وجود دارد. آموزش از دور ایران هنوز در نسل دوم، یعنی نسل چندرسانه‌ای یا رسانه‌های غیر تعاملی، به سر می‌برد و برای ورود به نسل سوم، یعنی آموزش مجازی رفع موانع اجرایی از جمله تمرکز زدایی، ایجاد همکاری بین متخصصان آموزش و مهندسان فناوری و تغییر در نگرش مدیران، تغییر در سرفصل‌ها و به ویژه ایجاد زمینه درک جامع و تخصصی از مفهوم آموزش از دور، ضروری است.

Key words: Anthology, Distant education, Postmodernism, Structuralism, Criticalism, Pragmatism

واژگان کلیدی: هستی‌شناسی، آموزش از دور، پست مدرنیسم، ساخت‌گرایی، انتقادی‌گری، عملگرایی

* عضو هیأت علمی دانشگاه پیام نور تهران

** دانشجوی دکتری پیام نور تهران (مسئول مکاتبات: forough_khosravi@yahoo.com)

بیان مسأله

عصر صنعتی، سرآغاز تحولات عمیقی در جوامع بود و به گفته تافلر (۱۳۶۲: ۶۲) "از ترکیب نظام سیاسی و اقتصادی منسجم، ملت جدید به وجود آمد. او استانداردسازی، تخصصی کردن، همزمان سازی، تراکم، بیشینه سازی و تمرکز را از ویژگی های این دوره برشمرده است." بدین ترتیب، آزمون های استاندارد به منظور ورود به دانشگاه ها و ارزشیابی کمی از دانش آموختگان ابزار اصلی آموزش شد. همچنین در این دوره، امر آموزش به دست متخصصانی اداره می شد که بر اساس قالب مشخص آموزش را برای کل فراگیران ارائه می دادند. به گفته تافلر (همان منبع ۱۳۶۲) اصل همزمان سازی در تمدن دوم، زمان امور روزمره را یکسان کرد و نسلی از انسان های محبوس در مکان بارآورد.

ویژگی آموزش عالی در آن دوران برگرفته از ویژگی های مدرنیته بود و تیلوریسم مکتب غالب در سازمان ها و به تبع آن، آموزش عالی نیز تلاشی در جهت تحقق این عقیده بود؛ اما "از اواخر قرن نوزدهم در حرکت عظیم مدرن سازی و فتح یک به یک سنگرهای طبیعت از سوی انسان، تردیدهایی پدیدار شد. نیچه نخستین متفکر بزرگی است که در مقابل همه ارزش ها و آرمان های مدرن ایستاده و از چند و چون آنها پرسش کرد و کوشید آن را مورد نقد و بررسی قرار دهد. او با تحلیل جدیدی از هستی، انسان و عقل، به انسان و عقل جایگاه تازه ای بخشید و سعی نمود آن دوگانگی مطلق را که در اندیشه دکارتی و کانتی میان انسان و طبیعت ایجاد شده بود از میان ببرد. (نژاد بهرام، ۱۳۷۲: ۱). "بدین ترتیب از قداست مطلق ها فرو کاسته شد و معنا و مفهوم زمان و مکان تغییر یافت. با توجه به تعریف این عصر از هستی و انسان و ماهیت جهان، همه چیز از روش کار و زندگی تا روش آموزش تغییر کرد. این دوره همزمان با اواخر قرن بیستم آغاز می شود. دوره ای که آن را عصر پسامدرن نیز نامیده اند. در پسامدرن، هستی چندین وجه می یابد و انسان در پی یافتن کرامت خود پس از فشار و تهدیدات ماشینیزم است. "در واقع بحث درباره اندیشه های پسا مدرنیستی به شکل نوین آن به دهه ۶۰ باز می گردد. بررسی شرایط اجتماعی - سیاسی آن دوران و ضرورت های تغییر در بافت نگرش افراد به جامعه، از رشد سرمایه داری در عرصه های مختلف زندگی حکایت می کند. حضور گسترده تکنولوژی بر جای روابط اقتصادی - سیاسی و اجتماعی، توان قوای انسانی را در ابزار اراده مستقل کاهش داده بود. در واقع این دستگاه ها بودند که تصمیم گیری می کردند نه انسان ها. روابط اجتماعی در قالب مفاهیم علمی - تکنولوژیکی معنا می شدند و به نظر می رسید آنچه انسان را وارد عصر مدرنیته ساخته بود به تدریج رنگ باخته است. میل به آزادی، استقلال - هویت و... همگی در چارچوب های اقتصادی و اجتماعی، تحت سیطره تکنولوژی درآمده بودند (نژاد بهرام، همان منبع: ۱). " بنابراین، آموزش از دور در

این عصر نیز دچار تحولات عمده‌ای شد. از آنجا که هر نظام آموزشی متأثر از دیدگاه فلسفه حاکم بر نظام آموزشی نسبت به انسان و جهان است، لذا، نوع نگرش حاکم باعث تفاوت‌هایی در هر نظام آموزشی می‌شود. بر این مبنا می‌توان تشخیص داد که چرا در یک نظام آموزشی بسته‌های آموزشی با محوریت معلم به شاگردان القا می‌شود و در نظام آموزشی دیگر بر مشارکت فراگیران در آموزش اهمیت داده شده و در نظام آموزشی دیگری فضای حقیقی به فضایی مجازی تبدیل می‌شود؛ بدین ترتیب، آموزش از دور، بعد از پشت سر نهادن دو نسل مکاتبه‌ای و چند رسانه‌ای، به نسل سوم، یعنی آموزش مجازی، رسید. با توجه به مطالب ذکر شده، هدف ما در این مقاله، بررسی دیدگاه هستی‌شناسی نسل سوم آموزش از دور و دیدگاه هستی‌شناسی آموزش از دور ایران با تأکید بر دانشگاه پیام نور است.

اهداف پژوهش

۱. بررسی دیدگاه هستی‌شناسی نسل سوم آموزش از دور؛
۲. بررسی دیدگاه هستی‌شناسی نظام آموزش از دور دانشگاه پیام نور؛
۳. بررسی فاصله میان دیدگاه هستی‌شناسی نسل سوم آموزش از دور با دیدگاه هستی‌شناسی نظام آموزش از دور دانشگاه پیام نور.

روش تحقیق

روش تحقیق مورد استفاده در این مقاله از نوع بررسی اسناد و مدارک است. این پژوهش، مروری است بر اسناد موجود در حوزه آموزش از دور و مجلات و مقالات الکترونیکی و اسناد موجود در زمینه فلسفه آموزش.

هستی‌شناسی قرن بیست و یکم

پس از پشت سر نهادن دوران مدرن جهان پا به عرصه‌ای نهاد که ارزش‌ها و واقعیت‌ها درآمیختند و هیچ کدام بر دیگری برتری ندارد. فرهنگ‌ها سربرآوردند و بشریت در تصمیم‌گیری برای سرنوشت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جامعه شریک شد؛ به عبارتی، به اعتقاد نژاد بهرام (۱۳۷۲: ۲) پسا مدرنیسم نامی بود از سوی معترضینی که نسبت به موقعیت انسان در درون جامعه‌کنونی احساس نگرانی کرده بودند. او (همان منبع: ۳) به نقل از مارشال برمان مدرنیسم را شامل آراء و نظراتی دانست که "قصدشان آن است تا زنان و مردان را عامل، و در عین حال موضوع مدرنیته سازند. تا این قدرت را به انسان‌ها اعطاء کنند تا بتوانند جهانی را که دست‌اندرکار تغییر آدمی است تغییر دهند." اما به نظر می‌رسد که مدرنیسم در به جا

آوردن وعده‌های خود دچار شکست شد؛ چرا که ماشین‌ها و روش‌ها را به جای ماشین بر سر کار نهاد و در نهایت به همان استبدادی که از آن می‌گریخت مبتلا شد.

دیدگاه مدرنیسم و پست مدرنیسم درباره مسائل: برتون^۱ و همکاران (۲۰۰۰)

موضوع	مدرنیسم	پست مدرنیسم
روابط بین اعضا در سیستم	ادغام و تفاوت	تقسیم و تفکیک و تفاوت
ماهیت واقعیت	واقعیت عینی است و در بیرون قرار دارد	واقعیت ذهنی و درونی است
ماهیت زمان و فضا	توالی زمان خطی و پیوسته است و فضا معین و مشخص است. زمان توسط فضا معین می‌شود.	توالی زمانی چندگانه و چرخشی و معین می‌شود. فضا توسط زمان معین می‌شود.
مجموعه ارزش‌ها	همخوانی و پیوستگی	تضاد، انعطاف و تقلید
دیدگاه نسبت به فراروایت‌ها و مؤسساتی که آنها را تولید می‌کنند	ساختارگرایی	ساختار شکنی

به نظر می‌رسد که جهت‌گیری فلسفه اگزیستانسیالیست در واگذاری اختیار به انسان، احترام به خواسته‌های او و "ساخت معنا و مفهوم زندگی خود" و همچنین لیبرالیسم نیز به گفته گوتگ (، ۱۳۸۶) با تأکید بر "فردیت، حقوق اساسی افراد و جهت‌گیری سکولار" در شکل‌گیری دیدگاه قرن حاضر که به تکوین پست مدرن منجر می‌شود، تأثیر بسزایی داشته است. به اعتقاد بهین نیز (۱۱۸) پست مدرنیسم پدیده‌ای برای جبران ضعف‌های مدرنیسم، اساساً مقابله‌ای است با (تجربید) در مدرنیسم، به مفهوم جدایی اندیشه از زندگی واقعی و روزمره مردم و نادیده گرفتن نیازهای انسانی آنان که دامنگیر فیلسوفان و سیاستمداران و هنرمندان مدرنیست بوده است؛ به عبارت دیگر، پست مدرنیسم را می‌توان تداوم تلاش‌هایی به حساب آورد که تحت عنوان مدرنیسم برای غلبه بر بحران سال‌های آغازین سده بیستم صورت گرفت. اگر این نکته را بپذیریم، در آن صورت، پدیده پست مدرنیسم باید در بردارنده خصوصیت اجتناب از تجرید و تجردگرایی به مفهوم نادیده گرفتن مردم، شیوه زندگی معمول و عادی آنان و نیازهای واقعی ایشان باشد. به عقیده دانایی فرد (۱۳۸۶) پست مدرن‌ها در شناسایی جهان پیرامون به اصل پاره پاره شدن معتقدند؛ یعنی واقعیت را تکه تکه می‌دانند که نمی‌توان صرفاً از طریقی واحد همه تکه‌ها را درک کرد. جدول زیر توسط فرهنگی و همکاران (۱۳۸۷: ۹۷) ارائه گردیده است که به مقایسه دیدگاه مدرن و پست مدرن درباره واقعیت، انسان و سازمان می‌پردازد. به منظور انطباق نکته‌های ذکر شده با مباحث آموزش از دور، مطالبی اضافه شد.

انسان و یادگیری و نیازهای او در نظر گرفته می‌شوند. بر دیدگاه و نگرش همه فراگیران در مورد علوم اهمیت داده می‌شود؛ بدین ترتیب خلاقیت نیز پرورش داده می‌شود.

سازمان‌های آموزشی به تشکیل وب‌سایت‌ها و ارائه آموزش از طریق دنیای مجازی می‌پردازند و اطلاعات هر روز در اختیار افراد قرار می‌گیرند و هر فردی در هر سنی و در هر زمان و مکانی می‌تواند به سازمان گسترده آموزش یعنی یادگیری مادام‌العمر بپیوندد.

محتوا از طریق رسانه‌ها و با استفاده از نرم‌افزارهای شبیه‌سازی و بلاخص از طریق اینترنت صورت می‌گیرد. همچنین محتوا با زندگی و نیازها و سبک یادگیری فراگیران ارتباط تنگاتنگی دارد. محتوا به اشتراک گذاشته می‌شود و دیدگاه‌های گوناگون ارائه می‌شود.

گرایش پست مدرن

- واقعیت / حقیقت از طریق فرایندهای فرهنگی شبیه‌سازی، تصور و تخیل شکل می‌گیرد.
- ساختارها ساخته می‌شوند و با تغییر در دیدگاه‌ها و آیین‌های فرهنگی تغییر می‌کنند.
- واقعیت/حقیقت مشروط و اقتضائی است.

- ذهنی بودن نعاملات انسانی حالتی مبهم به آن می‌بخشد.
- اغلب ذهنیت و عینیت غیر قابل تمایز و مبادله هستند.
- ذهنیت و عینیت بر یکدیگر تأثیرگذارند.
- افراد و جوامع غیر قابل تمایز هستند.

- سازمان و مصرف کنندگان عصر جدید بدون وجود مرز با هم مرتبطند.
- سازمان شبکه‌ای از روابط است که نسبت به دیگر موجودیت‌ها متمایز نیست.
- سازمان شبکه‌ای برای خواسته‌های جامعه است.

گرایش مدرن

- واقعیت / حقیقت مستقل از عامل انسانی
- ساختارها معین و ثابت هستند و تنها از طریق قوانین ذاتی موجود در این ساختارها تغییر می‌کنند.
- واقعیت/حقیقت مفهومی اساسی و زیربنایی است.

عامل انسانی
- انسان ذهنی باهوش و فهمیده دارد که با علم توانا سازی می‌شود و نسبت به دیگر عوامل هستی حالتی محوری دارد.
- ذهنیت و عینیت مجزا و متمایز هستند.
- ذهنیت، عینیت را کنترل می‌کند.
- افراد و جوامع موجودیت‌هایی مجزا و متمایز هستند.

سازمان
- سازمان مرزهایی دارد که آن را از مشتریانش متمایز می‌کند.
- سازمان موجودیتی متمایز از دیگر موجودیت‌هاست.
- سازمان برای تأمین نیازهای جامعه به وجود آمده است.

به طور مختصر، دیدگاه هستی‌شناسانه پست مدرن بیان شد. هدف از بیان این دیدگاه این است که در نهایت به بررسی تأثیر این دیدگاه بر تعلیم و تربیت، به ویژه سیستم آموزش از دور، بپردازیم. بی شک تأثیر این دیدگاه بر ارکان سیستم آموزشی قابل توجه است.

تاریخچه آموزش از دور

گذر از نظام ارباب رعیتی به نظام مبتنی بر دانش که دیگر نه بر اساس قدرت بازو بلکه بر اساس قدرت اندیشه در تعامل با دانش بود، جهانی را دگرگون کرد. فراسنخواه (۱۳۸۹: ۲۰۵) بیان می‌کند که "ابداع صنعت دانش از دهه ۱۹۶۰ به دست آمریکایی‌ها، نخستین مقدمات تحولاتی مفهومی و پارادایمی بود که طی آن به دانش در مناسبات بازار نگریده شد". بدین ترتیب دانشگاه‌ها فقط برای انتقال مجموعه‌ای از اطلاعات و حفظ میراث گرانبهای بشری عمل نمی‌کنند؛ بلکه باید به منافع کاربردی دانش در جهت توجه به مشتریان این سیستم و راهیابی آنها به پای میزهای مذاکره و تصمیم‌گیری و اعطای حق انتخاب به آنان بیندیشند. چنی (۲۰۱۰) می‌گوید تاریخچه آموزش از راه دور به ۱۰۰ سال پیش بر می‌گردد. به اعتقاد او، تاریخچه آموزش از دور در سال ۱۸۰۰ میلادی که به صورت آموزش مکاتبه‌ای بود بر می‌گردد. آموزش مکاتبه‌ای اولین بار توسط دو محقق به نام‌های توسانی و لانگشت^۱ در آلمان که معلم زبان هم بودند آغاز شد. همچنین دیگر پیشاهنگان این نوع آموزش، پیتمن^۲ انگلیسی تبار در سال ۱۸۰۴ بود. در سال ۱۸۷۴ نیز این آموزش به آمریکا رسید. ایالت نیویورک نیز مدارک علمی خود را بر اساس آموزش مکاتبه‌ای از سال‌های ۱۸۸۳ تا ۱۸۹۱ به دانش‌آموزان ارائه می‌داد. پروفیسور ویلیام رینسی نیز در دانشگاه یل به حمایت از این نوع آموزش پرداخت. به گفته میر^۳ نیز برای کم کردن مسافت اساتید و دانشجویان، مؤسسات آموزشی شروع به استفاده از تکنولوژی‌های قابل دسترسی چون نوارهای صوتی، نوارهای ویدیویی و تلویزیون‌ها برای ارائه آموزش مجازی کردند. این رسانه‌ها به عنوان روش آموزشی استفاده شدند. در دهه ۱۹۸۰ نیز ارتباطات ماهواره‌ای، روشی رایج برای ارائه سخنرانی‌ها و آموزش‌ها در خارج از فضای دانشگاه به منظور

1. Charles Toussaint and Gustav Langenscheidt

2. Pitman

3. meyer

ارائه آموزش مجازی شد و در سال‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ نیز ارتباطات تعاملی مبتنی بر ریز پردازنده‌ها گسترش پیدا کرد و بعد از آن اینترنت گسترش پیدا کرد به گونه‌ای که آموزش نامحدود از لحاظ زمانی در دانشگاه گسترش پیدا کرد. بر طبق گفته می‌یر استفاده از آموزش مجازی در دانشگاه از ۱۹۹۵ تا سال ۱۹۹۷ از ۳۳ درصد به ۴۴ درصد افزایش پیدا کرد.

به طور خاص تر در سال ۱۹۳۹، به منظور ارائه دوره‌های مکاتبه‌ای به دانش‌آموزان مهاجر، سازمان (CNED) در اروپای غربی (فرانسه) تأسیس شد. این سازمان هم اکنون به بزرگترین مؤسسه آموزش از دور در اروپا تبدیل شده است. دانشگاه آفریقای جنوبی نیز از سال ۱۹۴۶ به یک مؤسسه آموزش از دور تبدیل شده است. (طالب زاده و حسینی ۱۳۸۶: ۷۵)؛ اما مهم‌ترین نقطه آغاز آموزش مجازی به صورت رسمی و آکادمیک را می‌توان در انگلستان دانست. بنا بر اظهار حسینی و لجمیان (۱۳۸۲: ۱۷۵) دانشگاه باز انگلستان در سال ۱۹۷۰ با ارائه برنامه‌های خود از طریق شبکه شروع به فعالیت کرد.

همچنین فردانش (۱۳۸۷ص ۵۳) مراحل تکوین تکنولوژی آموزشی را طی سه دوره بیان کرده است که می‌توان آن را متأثر از دوره‌های تحول آموزش از دور دانست: دوره اول از ابتدای قرن بیستم میلادی (۱۲۷۹ه. ش) تا سال ۱۹۵۰ میلادی (۱۳۲۹ه. ش) که رویکردی از لحاظ معرفت‌شناسی اثبات‌گرایی و از لحاظ روان‌شناسی رفتارگرا دارد.

دوره دوم از اول دهه ۱۹۶۰م (سال‌های ۱۳۴۰ه. ش) تا دهه ۱۹۸۰ میلادی (سال‌های ۱۳۶۰ه. ش) که از نظر معرفت‌شناسی تعبیری و تفسیری و از نظر روان‌شناسی شناخت‌گرا است.

دوره سوم از اوایل دهه ۱۹۹۰ میلادی (سال‌های ۱۳۷۰ه. ش) تا حال حاضر که از لحاظ معرفت‌شناسی رویکردی انتقادی و از لحاظ روان‌شناسی رویکردی سازنده‌گرا پست مدرن دارد.

همچنین به گفته او (همان منبع: ۵۴) فلشرینگ، تکنولوژی آموزشی را در سه دوره فوق چنین نامگذاری کرده است: دوره اول، تکنولوژی آموزشی ابزاری است که در این دوره، رسانه‌ها، ابزارهایی برای غنی کردن آموزش‌های سنتی اند. دوره دوم، تکنولوژی نظام مند که در این دوره رسانه‌ها جرئی از نظام‌های متشکل از انسان و ابزارند، و دوره سوم را تکنولوژی فکورانه می‌نامد.

هستی‌شناسی آموزش از دور در عصر جدید

آغاز عصر جدید همراه با اگزیستانسیالیسم، لیبرالیسم، مکتب تحلیل زبان و نقادی، آغازگر جنبش‌های برابری زنان، احترام به ماهیت انسانی، اندیشه، در نظر داشتن انسان در همزیستی با کائنات، بازیابی قدرت فردی از میان اکثریت و بازیابی خواسته‌های برآورده نشده از مدرنیسم بوده است؛ فرایندی که به اعتقاد نوذری (۱۳۸۲) "همیشه به بشر نوید زندگی بهتر را می‌داده است. ولی در نهایت به جنگ‌های جهانی و خانمانسوز، به ویرانگری‌ها، به تخریب لایه اوزن، یا تخریب محیط زیست انجامید و کار را به جایی می‌رساند که حالا دغدغه انسان قرن بیستم و یکی از مهم‌ترین مسأله جهانیان احیای محیط زیست و یا احیاء و بازسازی لایه اوزن است. از آن طرف انقلاب‌ها و ایدئولوژی‌ها به عنوان روایت‌های کلان چه وعده‌هایی داده بودند. وعده آزادی، وعده بهشت فاضله، اما در نهایت سر از کجا در آورد؟ سر از اختناق در آورد". به گفته سجادی و دشتی (۱۳۸۷: ۸۵) نیز در دیدگاه پست مدرن، دیگر انسان مرکز جهان نیست. این نگرش به این معنی است که انسان نیز چون عنصر و عضوی از یک متن است که در کنار سایر عناصر حقیقت را می‌سازد و دانش را تولید می‌کند و خود نیز در ارتباط با سایر اعضا یک متن تعریف شدنی و شناسایی پذیر می‌شود. از جمله معضلات بشریت که در مدرنیسم شدت یافت، بردگی زن به شکل نوین بود. زن‌ها در این دوران به جای مزارع در کارخانه‌ها و برای ارباب جدید به کار مشغول شدند و بیش از پیش انسانیت و نیازها و خواسته‌های آنها به دست فراموشی سپرده شد. در این دوره، زن به نام برابری با مردان به نان آوری مشغول شد؛ اما از کار در خانه و وظیفه مادری و همسری او کاسته نشد و چه بسا که زندگی برای او سخت‌تر از گذشته شد؛ و در این میان، بیشترین عاملی که زنان از آن غافل بودند، حق تحصیل بود؛ زیرا با دو برابر شدن کار زن، امکانی برای جابجایی او در جهت ادامه تحصیلات نبود، هزینه‌های زندگی نیز بیشتر از پیش بر دوش خانواده سنگینی می‌نمود؛ در عین حال، تعصبات قومی و قبیله‌ای در اقصی نقاط جهان هنوز حاکم بود و همه اینها مانعی برای در نظر گرفته شدن زن به عنوان موجودی انسانی در جامعه بود. شاید بتوان گفت که زن بیش از سایرین فریب وعده‌های مدرن را خورد.

آموزش از دور نیز تحت تأثیر این دوران پرفراز و نشیب، درصدد شد تا روش‌هایی نوین برای فراگیران به مثابه انسان ایجاد کند و برای همه افراد و در هر سن و موقعیت و شرایطی و با هر عقیده‌ای، بدون توجه به مرزهای جغرافیایی و

تبعیضات نژادی، ملیتی و جنسیتی، شرایط دسترسی به آموزش را فراهم کند. زنان نیز توانستند در خانه هایشان و بدون نیاز به سفرهای طولانی و پرهزینه و به دور از خانه، به تحصیل بپردازند. آنها با این روش، یکی از اعضای فعال و تأثیر گذار جامعه شدند. اینترنت، به عنوان مهم‌ترین ابزار برای برآورده کردن ایده‌های پست مدرن است تا بدین وسیله فاصله‌ها کم شود و جغرافیای فقیر به مدد بهره‌گیری از آموزش غنی شود. دلایل اهمیت استفاده از اینترنت در آموزش از دور توسط راوات و روات (۲۰۰۶) بدین صورت بیان شده است: متناسب با فراگیران است، یادگیری خود تنظیم شده را فراهم می‌کند و به دانشجویان قدرت تغییر در سرعت یادگیری را پدید می‌آورد و به دانشجویان اجازه می‌دهد که خودشان محتوا و ابزارهای مناسب را با توجه به علایق، نیازها و سطح مهارت هایشان انتخاب کنند. موانع جغرافیایی برداشته می‌شود. قابلیت دسترسی آسان برای شمار زیادی از افراد؛ بخصوص هنگامی که نیاز به سفر و پیمودن مسافت زیادی است، فراهم می‌شود. هزینه‌ها کمتر می‌شود. (شهریه، غذا، محل سکونت). مهارت‌های استفاده از اینترنت و کامپیوتر ارتقا می‌یابد و بر اساس اصول و راهبردهای آموزش فراهم می‌شود.

به اعتقاد نجاریان و همکاران (۱۳۸۱: ۱۰۰) بارزترین بازتاب تفکر پست مدرنیسم بر تعلیم و تربیت در نظام آموزشی به دلیل توجه آنان به دیگری و گرامی‌داشت تمایز و ارج نهادن به اقلیت‌های قومی، نژادی و جنسیتی و حمایت از تعلیم و تربیت چند فرهنگ گراست؛ البته ورود گروه‌های مختلف به نهادها کافی نبوده و تا زمانی که خصیصه مشترک از قبیل حسن نیت از قدرت تحمل و سعه صدر در میان باشد، نهادهای آموزشی نامتجانس (به ویژه در مقاطع بالای تحصیلی) به عمل برخورد گروه‌های مختلف تبدیل خواهند شد؛ از این رو، در آموزش پست مدرن، کلاس درس به گفته حیدری (۱۳۸۶: ۳۳) از حداقل ساختار بهره می‌برد و در عین حال، امکان تعامل اجتماعی، پژوهش، مطالعات مستقل، ابراز خلاقیت و همچون تدارک شیوه‌های گوناگون یادگیری را فراهم می‌کند. به اعتقاد سجادی و دشتی (۱۳۸۷: ۹۰) هدف این پداگوژی آن است که مرزها و محدودیت‌های آموزشگاه را بشکند، خود را به وجوه عمومی جامعه متصل و واقعیت‌های آن را منعکس کند.

فراهانی (۱۳۸۰: ۶) در تعریف نظام آموزش از دور بیان می‌کند: "آموزش از دور نوعی روش آموزشی است که یادگیری در آن فردی، مستقل و متکی به فراگیر است. گفتمان عناصر آموزشی از طریق رسانه و توسط یک سازمان آموزشی هدایت می‌شود

و ضمن توجه به تعامل بین یاددهنده و یادگیرندگان، بر ارتباط غیر مجاورتی اجزای آموزشی خود تأکید دارد". در این نوع آموزش، به دلیل کم بودن ساعت‌های حضور در کلاس، بخشی از ارتباط فراگیر با معلم و با دیگر فراگیران، توسط برنامه‌هایی به منظور افزایش تعامل اجرا می‌شود. از آن جمله به اعتقاد طالب‌زاده و حسینی (۱۳۸۶):

۸۲) اختصاص دادن ناظران مشاوران آموزشی، تشکیل گروه‌های هم درس، تعامل‌های دوسویه با ابزارهای فناوری نوین (تلفن، کامپیوتر و اینترنت)، ارسال مواد آموزشی مناسب، راه اندازی شبکه‌های رسانه‌ای آموزشی تشکیل و کلاس‌های رفع اشکال می‌توان اشاره کرد. با توجه به پیدایش و سیر تحول آموزش باز و از راه دور در عصر جدید، می‌توان بر اساس بهره‌گیری مؤسسات آموزشی باز و از راه دور از فناوری‌های ارتباطی (فناوری‌های آموزشی)، آنها را به صورت جدول زیر که توسط رضایی (۱۳۸۵) به نقل از سرمدی و همکاران (۱۳۹۰: ۱۱۳) گردآوری شده است، نشان داد:

نسل	آموزش مکاتبه‌ای و برنامه‌ای	آموزش رادیویی، تلویزیونی و رایانه‌ای (چندرسانه‌ای)	آموزش مجازی
معرفت‌شناسی	اثبات‌گرایی (Positivism)	گذار از پوزیتیویسم به تفسیرگرایی (Interpretative)	انتقادی (Critical)
روان‌شناسی	رفتارگرایی (Behaviorism)	شناخت‌گرایی (Cognitivism)	ساختارگرایی - پست مدرنیسم (Constructivism, Postmodern)

اولین نسل آموزش از دور بر پایه نظام‌های مکاتبه‌ای و پست الکترونیکی استوار بود. این فناوری، نشان دهنده الگوی غالب بود. مزیت اصلی عبارت از مؤثر بودن و مقرون به صرفه بودن دسترسی به اطلاعات و برآوردن نیازهای فراگیران بود. نسل فناوری دوم، یعنی کنفرانس تلفنی، تغییر عمده و رادیکالی را در اصول دسترسی جمعی و توده‌ای بر جا گذاشت. یادگیرنده طی آن مجبور است که میزان کنترل خود را بر زمان و مکان کاهش دهد؛ از طرف دیگر یادگیرندگان به لحاظ دسترسی، مزایایی را از دست می‌دهند؛ اما آنچه بر اثر کیفیت تعامل به دست می‌آورند خیلی بیشتر است. نسل سوم نیز رایج ترین نوع کاربرد در نسل مبتنی بر رایانه ارتباطات با واسطه رایانه (CMC) است که ارتباطات تلفنی نسل دوم را با ظرفیت‌های رایانه‌ای ترکیب می‌کند تا روش‌های متمایز تعامل آموزش از دور را فراهم کند. همچنین فراگیر از توانایی‌های رایانه در پردازش و کنترل جریان اطلاعات در شیوه یادگیری غیر بر خط بهره‌مند

می‌شود... همچنین CMC به دلیل متمایز بودن در حمایت از ارتباطات نوشتاری غیرهمزمان به مسائل متعددی توجه دارد (سرمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۵).

در این دوره، آموزش از دور به شکل آموزش مجازی شکل یافت تا جوابگوی نیازهای برآمده از این عصر باشد و همه گروه‌ها با هر شرایطی از آموزش بهره‌مند شوند. هزینه‌های رفت و آمد و سکونت در محل تحصیل، دور بودن از محل کسب درآمد، موانع جنسیتی و نژادی مانع یادگیری نمی‌شود و یادگیری در نیمه‌های شب و در دورترین نقاط جهان از مرکز یادگیری نیز اتفاق می‌افتد.

مکاتب فلسفی مرتبط با نسل سوم آموزش از دور

• عمل‌گرایی یا پیشرفت‌گرایی

به نظر می‌رسد دیدگاه‌های عمل‌گرایی و پیشرفت‌گرایی که ریشه در اندیشه‌های دیویی دارند، پشتوانه آموزش در عصر پست مدرن هستند. به گفته ابراهیم زاده (۱۳۸۸: ۱۳۸۸) مهم‌ترین اصل در هستی‌شناسی عمل‌گرایی را می‌توان اصل تغییر نامید که مطابق آن، همه چیز در جهان در حال تغییر است و هیچ چیز ثابت و واقعیت پایدار در جهان وجود ندارد؛ به عبارت دیگر، تغییر در این فلسفه واقعیت‌گایی است. فلسفه عمل‌گرایی شکل ویژه‌ای در اندیشه دیویی یافت. تجربه در مفهوم وسیع آن، اساس جهان‌شناسی عمل‌گرایی را تشکیل می‌دهد. از نظر آنان، تجربه شامل احساس، ادراک، تفکر، قضاوت، مقایسه، توصیف سیرعقلانی و توجه به ارتباط امور با یکدیگر است؛ بنابراین، تجربه را نمی‌توان به ادراکات حسی محدود کرد. تجربه تأثیر متقابل فرد و محیط روی یکدیگر است.

تأکید آنها بر تجربه و ساخت دانش و شناخت جهان بر اساس موقعیت کنونی فرد، در نظر نداشتن هدفی نهایی و از پیش تعیین شده برای هستی، ارتباط تنگاتنگ فرد و جامعه و تعامل نزدیک بین این دو و جهانی مملو از تقابل‌ها از نظریه تا عمل و از آموزشگاه تا زندگی فراگیر و سر و کار داشتن انسان با ظاهر طبیعت نه ماورا، از عوامل تشکیل دهنده آموزش از دور نسل سوم است. امکان تعاملی که در این نسل بین فراگیر و معلم و فراگیران با هم ایجاد می‌شود، راه اندازی فضای مذاکره، بحث، به اشتراک گذاری عقاید و احترام به همدیگر، توجه بر دریافت‌های فراگیر از دانش و استفاده از رسانه‌های گوناگون متناسب با سبک یادگیری فراگیر و توجه به مسائل کنونی فراگیر در بسته‌های قابل فهم و درک، از نتایج این دیدگاه فلسفی است.

به اعتقاد گوتگ (۱۳۸۴) پیشرفت‌گرایی نیز که به عملگرایی دیویی منتسب بود، بازتاب تفکر پست مدرن بود. او (همان منبع) در جای دیگر بیان می‌کند از نکاتی که پیشرفت‌گرایی بر آن تأکید دارد، آموزش پرورش باز، زیر سؤال بردن آموزش و پرورش مبتنی بر کتاب، تأکید بر یادگیری روش‌های یادگیری و تحقیق از راه حل مسأله از بین بردن دیوارهای مدرسه و توجه به معلمان به عنوان راهنمایان پروژه و مشاوران و مستشاران و تأکید بر یادگیری گروهی و مشارکتی است.

اعتقاد پیشرفت‌گرایان بر قابلیت اصلاح جامعه و رد دنائت انسان از جانب آنها، به خوبی نشانگر این مسأله است که قدرتی که به اراده انسان برای اصلاح جهان می‌دهند و تأکید بر فردیت و رغبت‌های فراگیران، تأثیر عمیقی بر شکل‌گیری نسل سوم آموزش از دور داشته است.

• نقادی

به گفته آهنچیان (۱۳۸۲: ۷۷) روشن است که موضوع زبان و گفتمان یکی از محورهای مورد بحث در پست مدرنیسم است. زبان نیرویی آفریننده است که به سادگی به بازنمایی دنیا و واقعیت‌های آن نمی‌پردازد. در این مورد به اعتقاد صفارحیدری (۳۲: ۱۳۸۶) امروزه نظریه‌های زبانی در علوم و فناوری کاربرد وسیعی یافته و دانش علمی به نوعی گفتمان تبدیل شده است. ذخیره کردن اطلاعات و تأسیس بانک‌های اطلاعاتی، تغییرات گسترده‌ای، هم در ماهیت جامعه و هم در کارکردهای مدارس، به بار آورده است. گوتگ (۱۳۸۴) نیز می‌گوید که مردم عصر جدید که در جوامعی با فناوری‌های بسیار تخصصی زندگی می‌کنند، خود را در میان مشکلات مربوط به برقراری تفاهم و ارتباط محصور می‌یابند. تخصص به پیدایش مشاغل تخصصی و گروه‌های حرفه‌ای انجامیده، که هریک از آنها زبان، واژگان و اصطلاحات تخصصی ویژه خود را ایجاد کرده است. در حالی که متخصصان قادرند به زبان تخصص‌های خود با یکدیگر ارتباط حاصل کنند، غالباً از برقراری ارتباط با کسانی که در خارج از حوزه تخصصی آنان قرار دارند عاجزند. فلاسفه تحلیلی، نقش خود را در برقراری ارتباط در فراسوی مرزهای تخصصی می‌بینند.

به اعتقاد هاشم رضایی و همکاران (۱۳۸۷: ۲۴) پارادایم انتقادی، از آموزش و پرورش و رابطه آن با جامعه تفسیر متفاوتی ارائه داده و بر این باور است که مدرسه بیشتر با تقاضاهای نخبگان جامعه، رابطه دارد تا با نیازهای کل آن. به گفته گوتگ (۱۳۸۴) نظریه پردازان نقادی یادگیری را ضروری می‌دانند تاگوناگونی فرهنگی دانش‌آموزان را تأکید و ترغیب نماید. اینان که از حامیان آموزش و پرورش چند

فرهنگی هستند، تأکید می‌ورزند که یادگیری باید از حسب حال شخصی دانش‌آموزان و تجربه‌های خانوادگی و اجتماعی آغاز شود. تحمل نظرات مخالف و تلاش برای بررسی و تحلیل دیدگاه‌ها، از اهداف متعالی و بشردوستانه نسل سوم آموزش از دور است که برخاسته از تأثیر مکتب نقادی است.

روان‌شناسی مبتنی بر هستی‌شناسی نسل سوم

دیدگاه آموزش‌گران و روان‌شناسان این دوره، با توجه به دیدگاه حاکم بر این عصر، یعنی شکست ساختارها، توجه به همه دیدگاه‌ها، محترم شمردن تمام خرده فرهنگ‌ها، عدم قطعیت حقیقت واحد و... متوجه ساختارگرایی است. ساختارگرایی نه به معنی تقابل با ساختارشکنی، بلکه بدین معناست که ذهن قادر خواهد بود حقیقت را آن گونه که می‌خواهد تجزیه و تحلیل کرده، از نو بسازد و درک کند. تاجیک (۱۳۸۶ص ۵۸) گفته است که در این فضای نظری، پساساختارگرایی به ترویج و تعمیق شیوه‌های نگرش متنوع و مختلف که زیر پا گذاشتن قراردادهای آکادمیک استاندارد و در هم ریختن مرز میان رشته‌های دانشگاهی یکی از نتایج آن است، همت می‌گمارد. به زعم یوفلیک (۱۳۸۲)، اموری به عنوان حقایق خالص و ساده وجود ندارند و تمام حقایق انتخاب شده از یک بافت و زمینه جهانی توسط فعالیت‌های ذهن ما درک می‌شوند؛ بنابراین، همیشه به عنوان حقایق تفسیر می‌شوند و در هر مورد، حقایق حامل تفسیرهای درونی و افق‌های بیرونی است. به عقیده سیف (۱۳۸۵: ۲۳۴) فعالیت یادگیرنده یا کنش متقابل او با موضوع یادگیری، از عوامل مهم سازندگی به حساب می‌آید؛ علاوه بر این، دانشی که یادگیرنده از راه فعالیت مداوم و تعبیر و تفسیر تجاربی که کسب می‌کند به دست می‌آورد، همواره در حال تغییر است؛ از سوی دیگر چون دانش جنبه شخصی دارد، لذا می‌توان گفت که افراد مختلف در شرایط به ظاهر یکسان برداشت‌های متفاوتی کسب می‌کنند و دانش هیچ کس دقیقاً مانند دانش کس دیگری نیست؛ پس ماهیت اصلی دانش را هرگز نمی‌توان به کس دیگری منتقل کرد. پیروان نظریه سازندگی معتقدند که شناخت موقعیتی است؛ یعنی دانش فرد به موقعیت‌ها، قصدها، و تکلیف‌هایی که این دانش‌ها در آنها به کار می‌رود وابسته است. همچنین طبق پیشنهاد پیروان این نظریه، آموزش باید یادگیرندگان را با تکالیف واقعی یا اصیل روبه‌رو سازد؛ بنابراین، شرایط آرمانی پیشنهادی پیروان این نظریه، آموزش در حال کار یا کارآموزی در ضمن اشتغال است که در آن مربیان با تجربه و کارآموده با شاگرد نوکارآموز می‌کنند.

مباحثه و به اشتراک نهادن عقاید و نیز تجربه و کاربرد یادگیری در موقعیت‌های واقعی از ویژگی‌های اصلی مکتب روان‌شناسی نسل سوم آموزش از دور است. آموزش از دور با استفاده از اینترنت و تشکیل اتاق‌های گفت‌وگو و مباحثه‌های هم‌زمان اینترنتی و ارائه محتوا روی وب و قرار دادن لینک‌های مرتبط با محتوا، به این موضوع پرداخته است.

به گفته آهنچیان (۱۳۸۲: ۱۲۶) ورود امکانات جدید اطلاعاتی به زمینه‌های یادگیری دانشگاه‌ها، بهره‌وری را می‌افزاید و میانجی‌هایی به نام رایانه، فرصت تولید دانش را به میزان گسترده‌ای افزایش می‌دهد. آشکارا چنین وضعی مستلزم پدید آمدن هدف‌ها و در نتیجه نقش‌های تازه‌ای برای دانشگاه می‌شود که در قالب برنامه‌ها و ساختارها نمایان می‌شود. تأکیدی که پست مدرنیست‌ها نسبت به تقدم و اولویت تصورات، استعارات و تشبیهات، رونوشت‌ها و نمادها از شکل‌گیری حقیقت دارند، در واقع تأکیدی بر همین مطلب است. استارفیلد و راوولی^۱ (۲۰۰۶: ۲۲۳) نیز اذعان کرده‌اند که پست مدرن اصولی دارد که بر اساس آن، دانش، جزئی و محلی می‌شود. کوباتو و لرنر^۲ (۲۰۰۴: ۱۸) نیز این دانش محلی را دانش اقتضایی می‌نامند. فرمینی (۱۳۸۴: ۱۴۵) نیز بیان کرده است در برابر الگوهای برنامه درسی مدرن که بر گفتمان عقلانی، اجرای درس، تعیین زمان و ارزشیابی عینی تأکید دارد، برنامه درسی پست مدرن بر ابعاد هنری، ناعقلانی، شهودی و نمایشی فرد در فرایند یادگیری تأکید دارد. همچنین به اعتقاد فردانش (۱۳۸۷ص ۶۰) در این مرحله جدید، طراحان آموزشی به جای ایجاد نتایج یادگیری یکسان و از قبل تعیین شده برای تمام فراگیران، به خلق تجارب یادگیری اعضا برای هر یک از فراگیران، که اصطلاحاً آن را طراحی محیط‌های یادگیری می‌نامند، می‌پردازد. این تعریف سازنده‌گرایانه، مبحث مهم در طراحی محیط‌های یادگیری ایجاد کرد که همراه با رشد و توسعه ابزارهای ارتباطی مانند اینترنت موجب نضج گرفتن عناوینی مانند یادگیری الکترونیکی، آموزش مبتنی بر وب و سایر عناوین مرتبط با آن شد. به گفته شاین (۲۰۰۹: ۱۴۶۴) نیز تولید اطلاعات در این قرن مهمتر از تولیدات صنعتی است. احدیان (۱۳۷۴: ۱۳) نیز بیان کرده است که فناوری آموزشی فراتر از کاربرد وسایل آموزشی است و بیشتر از مجموعه قسمت‌های متفاوت تشکیل دهنده آن است، و آن عبارت از طراحی، اجرا، ارزشیابی کل فرایند

1. Starfield, sue&Ravelli, Louise J

2. kubota&lehner

تدوین و یادگیری با توجه به هدف‌های ویژه و بهره‌گیری از یافته‌های پژوهشی در روان‌شناسی و برقراری روابط انسانی و به کارگیری ترکیبی از منابع انسانی و غیرانسانی، به منظور ایجاد یادگیری عمیق تر، مؤثرتر و پایدارتر است. ظهور برنامه درسی بین رشته‌ای، فرا رشته‌ای و ادغام دروس دانشگاه، از دیگر جنبه‌های این دیدگاه است. به زعم بهشتی (۱۳۸۵) پسا مدرنیسم‌ها با برنامه درسی مبتنی بر موضوع‌ها و رشته‌های جداگانه و طرفداری از رویکرد میان رشته‌ای موافقت. در این رابطه، فرم‌هینی (۱۳۸۴: ۱۶۲) ویژگی روش‌های تدریس پست مدرن را چنین بیان می‌کند: روی جنبه گفتگویی و دموکراتیک بودن روش‌های تدریس تأکید می‌شود، یادگیری گروهی و همیارانه است و تعامل بین فردی و بین گروه‌های کاری مورد تشویق قرار می‌گیرند، یادگیری مستقل در کنار یادگیری تعاملی مورد توجه است، جریان‌های یادگیری، جایگزین مواد درسی در برنامه مدرن می‌شود، تأکید روی ساخت‌شکنی، شبیه‌سازی، گفتمان و فراتحلیل است، آموزش و پرورش گفت‌وگو محور اساس کار است، و با توجه به موقعیت‌های جغرافیایی فرصت دسترسی سریع به اطلاعات وجود دارد.

تاریخچه آموزش از دور در ایران

برای شناخت دقیق تر آموزش از دور ایران، از نظر نوع نگاه به فراگیران، بررسی تاریخچه مختصری از این نوع آموزش ارزنده است. به گفته فراستخواه (۱۳۸۸: ۶۲۵) از اواخر دهه ۴۰ شمسی و در نتیجه گفتمانی که "کنفرانس‌های ارزشیابی انقلاب آموزشی" پدید آورده بود، دهه پنجاه با چند ایده نو در آموزش عالی ایران، از جمله استفاده از چندرسانه‌ای آغاز شد. این فکر می‌خواست نظام آموزش عالی را تنوع بیشتری ببخشد و با ویژگی‌های جامعه بومی متناسب کند. در سال ۱۳۵۱ شورایی تحت عنوان شورای دانشگاه آزاد به ریاست نخست وزیر وقت و به همین منظور به وجود آمد.

همچنین به گفته او (همان منبع: ۶۲۶) دانشگاه ابوریحان بیرونی پیشتاز آموزش از راه دور در گروه کشاورزی، و دانشگاه آزاد ایران نیز پیشتاز این نوع آموزش در گروه‌های علوم پایه و پزشکی بودند. شورای دانشگاه آزاد ایران، سند اصلی برنامه‌ریزی یک چنین نظام آموزشی چندرسانه‌ای را در سال ۵۲ تدوین کرد.

در سال ۱۳۶۵ برخی از ساختمان‌ها و اعضای هیأت علمی و کارمندان دانشگاه آزاد و دانشکده‌های علوم انسانی و اجتماعی و کالج‌های منطقه‌ای دانشگاه ابرویحان بیرونی که در دست دانشگاه علامه طباطبایی بود، به دانشگاه پیام نور انتقال یافت و این دانشگاه فعالیت خود را رسماً در مهر ۱۳۶۷ آغاز کرد (حسینی و لجمیان، ۱۵۷: ۱۳۸۲). با توجه به اظهارات بیان شده، مشاهده می‌کنیم که شروع به کار رسمی آموزش از دور از اوایل قرن بیستم بود. در این زمان، نسل اول این گونه از آموزش یعنی آموزش از طریق پست (آموزش مکاتبه‌ای) پدید آمد و با پیشروی به سوی سال‌های آینده نسل دوم آموزش از دور یعنی آموزش از طریق رسانه‌هایی چون رادیو و تلویزیون و رایانه شکل گرفت. پس از آن به نسل سوم آموزش از دور همزمان با تولد پست مدرنیسم، می‌رسیم. در این زمان بود که گرایش نسبت به واقعیت هستی و انسان تغییر کرد. اصول مدرنیسم مبنی بر جهانی یک دست با فرهنگ برتر زیر پا گذاشته شد و به تبع آن، سازمان‌های آموزشی نیز به مثابه سایر سازمان‌ها به تغییر در اصول، اهداف، مأموریت‌ها و روش خود همت گماردند؛ زیرا متوجه شدند که دیگر با فراگیران ساده دل دیروز روبرو نیستند؛ بلکه آنها دانایانی هستند که در هر جا و در هر زمان در پی دانش هستند.

همان گونه که بیان شد، دانشگاه پیام نور آغازگر آموزش از دور در ایران است. به همین دلیل در این مقاله نیز بر بررسی دیدگاه هستی‌شناسی این دانشگاه تمرکز گردیده است.

هستی‌شناسی آموزش از دور در نظام آموزشی پیام نور

برای شناخت دقیق هستی‌شناسی آموزش از دور، آگاهی از فلسفه آموزشی و فهم جایگاه انسان در دیدگاه آن نظام آموزشی الزامی است. بر اساس مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت ایران (۱۳۹۰: ۴۵) مبانی تربیت از هستی جهان و انسان و نیز از جایگاه و موقعیت شایسته آدمی در هستی (یعنی نسبت او با خالق هستی و دیگر موجودات، وضعیت مطلوب زندگی انسان و غایت آن، سرمایه‌ها، امکانات، توانایی‌ها، ظرفیت‌ها، ضعف‌ها و محدودیت‌ها) و نیز از قوانین، سنت‌ها، ضرورت‌ها و شرایطی بحث می‌کند که حیات انسان و نحوه تحول در آن را تحت تأثیر قرار می‌دهند و یا تصویری از واقعیات تربیتی و نحوه تغییر و تحول در آنها را ارائه می‌کند که بر این اساس، انواع گزاره‌های تجویزی درباره تربیت شکل می‌گیرد و قابل تأیید و

اجرا می‌شوند. در طرح تدوین سند ملی آموزش و پرورش (۱۳۸۶) نیز این مطلب بدین صورت توصیف گردیده است: انسان به ماهو انسان موجود است. البته وجودی در حال تحول و اشتداد است. در انسان دو حیثیت ملاحظه می‌شود: یک حیثیت مادی (بدن) و یک حیثیت غیرمادی (روح) که به رغم تفاوت‌های اساسی هیچ‌گونه جدایی میان آنها برقرار نیست. عقل دارای مرکزیت در جهان است. انسان‌ها به رغم فطرت و طبیعت نسبتاً مشابه، تفاوت‌های واقعی دارند. ابراهیم زاده (۹: ۱۳۸۸) می‌گوید برای تدوین مبانی فلسفی آموزش از دور مبتنی بر فاوا آگاهی از فلسفه حاکم بر تعلیم و تربیت هر کشور ضرورت دارد. همچنین یافته‌های او (همان منبع) از طریق مصاحبه با سیاستگذاران و مشاوره با صاحب‌نظران دانشگاه نشان داد که اعضای گروه برنامه‌ریزی به تبعیت از سیاست‌های کلی نظام در چشم‌انداز بیست ساله به این نتیجه رسیده‌اند که واقع‌گرایی اسلامی را پایه فلسفی برنامه قرار دهند. در این فلسفه، جهان هستی به صورت عینی، واقعی و مخلوق خداوند تلقی شده و معرفت‌شناسی آن مبتنی بر عقل، تجربه، شهود و وحی است.

پرورش فرایند تعقل از رسالت‌های اصلی آموزش در این دیدگاه است. بین معلم و دانش‌آموز تفاوت فاحشی وجود دارد. معلم، متخصصی است که باید دانش خود را به فراگیران انتقال دهد. برنامه درسی، متنی متعالی، حاصل از فرایند اکتشاف متخصصان در طی سالیان متمادی است که باید در دانشگاه و طی فرایندی رسمی انتقال یابد. با ورود تدریجی اینترنت و ماهواره و ارتباط با سایر جوامع، فضای اجتماعی ایران نیز به تدریج تغییر یافت و پست مدرنیسم با دیدگاه‌های خود به جامعه ایران و بخصوص دانشگاه‌ها نفوذ کرد. دانشگاه‌ها درصدد تغییر در روش‌های تدریس و استفاده از فناوری‌های عصر جدید برآمدند؛ اما با وجود موانع مدیریتی، نگرشی و مالی، تغییرات اساسی ایجاد نگردید.

هم اکنون در عصر پست مدرن، ابزارها و روش‌ها تا حدود زیادی تغییر کرده‌اند. دانشگاه پیام نور شاخص‌ترین و بزرگترین مرکزی است که در سال ۱۳۶۴ با شعار آموزش برای همه کس، همه جا و همه وقت به آموزش از دور پرداخته است و قصد دارد تا آموزشی نوین را در اختیار همگان قرار دهد. در آموزش از دور، رسانه مهم‌ترین ابزار است؛ چرا که با رسانه مرزها درنوردیده می‌شوند، مفهوم زمان به معنای خطی فرو می‌پاشد و محتوا قالب‌های گوناگون خواهد گرفت. رسانه نسل سوم آموزش از دور در دوران پست مدرن، اینترنت است؛ البته هنوز در بسیاری از مراکز

پیام نور، حتی سایتی در پردیس دانشگاه برای استفاده از اینترنت نیست. دانشجویان به دنبال برگزاری کلاس هستند و محتوای الکترونیکی به صورت لوح فشرده برای دانشجویان نابینا و ناشنوا ارائه می‌گردد؛ اما حضور مراکز پیام نور در هر نقطه‌ای از ایران برای ارائه آموزش به افرادی که به هر دلیلی قادر به ترک محل خود نیستند، گواه بر تلاش دانشگاه پیام نور برای تحقق شعار آموزش برای همه کس، همه جا و همه وقت به صورت سنتی و برآورده کردن ایده‌های بشر دوستانه‌ای است که هدف عصرپست مدرن نیز می‌باشد، است.

آموزش برای همه کس: این شعار مبتنی بر اصل برابری فرصت‌ها در آموزش است که یک از اهداف اصلی نسل سوم آموزش از دور است. در این تعریف تبعیضات جنسی و نژادی حذف می‌گردد؛ به ویژه زنانی که قادر به ترک محل زندگی خود نیستند قادر به دریافت آموزش با ارزان‌ترین شیوه آموزش خواهند بود. آموزش همه جا: این شعار در جهت رفع موانع جغرافیایی به مدد فناوری‌هایی چون اینترنت است که از مهم‌ترین ابزارهای نسل سوم آموزش از دور است؛ اما به دلیل موانع موجود، از جمله کمبود تخصص (فراگیر یا آموزشگر) در استفاده از فناوری‌ها، محرومیت‌های منطقه‌ای، نگرش سنتی نسبت به آموزش برای حضور در کلاس، کمبود همکاری بین متخصصان آموزشی با مهندسان فناوری، برنامه درسی سنتی و به تبع آن، طرح دوره و طرح درس‌های سنتی، این امر به طور سنتی و با برپایی پردیس‌های دانشگاهی در اقصی نقاط کشور انجام می‌پذیرد؛ البته باید در نظر داشت که با حضور فیزیکی مراکز دانشگاه پیام نور در همه نقاط جغرافیایی کشور، آموزش برای علاقه‌مندان فراهم گردیده است. آموزش همه وقت: این شعار نیز برگرفته از ایده نسل سوم آموزش از دور، براساس استفاده از فناوری‌های نوین آموزشی به منظور ارائه آموزش به صورت همزمان و غیر همزمان است. البته موانع ذکر شده باعث شده‌اند که این هدف نیز به طور سنتی برآورده گردد و کلاس‌ها در زمان اداری و ساعت‌های خاصی برگزار شود. ابراهیم‌زاده (۱۳۸۸: ۵) بیان می‌کند: نظام موجود آموزش از راه دور فعلی از نوع سنتی است که فرایند تدریس در آن انفعالی و یکسویه است و با استفاده از مواد چاپی تا حدی خود آموز، نوارهای دیداری و شنیداری و پخش برنامه‌های تلویزیونی بدون در نظر گرفتن فعالیت‌های خاصی، تمرین‌های ضروری انجام می‌گیرد.

مقایسه ابعاد هستی‌شناسی آموزش از دور ایران و جهان و تأثیر بر آموزش

آموزش از دور ابعاد	نسل سوم	دانشگاه پیام نور
هستی‌شناسی	انسان مرکز جهان نیست. این نگرش به این معنی است که انسان نیز چون عنصر و عضوی از یک متن است که در کنار سایر عناصر ارزشمند می‌شود. - تلاش برای بازیابی ارزش وجودی زنان به عنوان انسان- بر تعلیم و تربیت کثرت گرا تأکید دارد با توجه به عقیده تنوع در هستی و نقد خردگرایی در نگرانی از گسترش مطلق‌ها- بر اراده انسانی تأکید می‌گردد.	جهان پدیده‌ای مستقل از پندار و اندیشه انسان است. - ارزش‌های اخلاقی مهم هستند؛ حتی اگر مردم آن را نپسندند. - قدرت‌های مهم، روح و عقل و اراده هستند
برنامه درسی	ظهور برنامه درسی بین رشته‌ای، فرارشته‌ای و ادغام دروس دانشگاه - روش‌های تدریس گفت‌وگویی و دموکراتیک تدریس - یادگیری گروهی و همیارانه است و تعامل بین فردی و بین گروه‌های کاری مورد تشویق قرار می‌گیرند. - جریان‌های یادگیری جایگزین مواد درسی در برنامه مدرن می‌شود. - با توجه به موقعیت‌های جغرافیایی فرصت دسترسی سریع به اطلاعات وجود دارد.	برنامه درسی مبتنی بر موضوع است و به اعتقاد حسینی و طالب‌زاده (۱۳۸۶: ۸۳) طراحی سفارشی برنامه درسی و لزوم برخورداری از مهارت‌های خاص برای بهره‌مندی از برنامه درسی است.
معلم	معلم یکی از فراهم‌کنندگان محتوای آموزش است- تعامل یکی از مفاهیم تعریف‌کننده نقش اوست و به زعم فرج‌اللهی و همکاران (۱۳۹۰: ۳۳) او در "فضای آشنا و زمان واقعی" به تدریس می‌پردازد	معلم باید دارای رشد و کمال بیشتری نسبت به فراگیر باشد و نقش اساسی در تربیت داشته باشد. - توجه به میراث فرهنگی - آموزش به شدت آمیخته با روش‌های سنتی است- بیشتر فعالیت آماده سازی محتوا بر عهده معلم است.
فراگیر	فراگیر جزئی از نظام آموزشی است و قادر است با دیگر اجزای آموزشی به تعامل بپردازد.	دانش آموز پذیرای دانش است؛ گرچه در تعامل با اجزا باشد. هنوز نقش سازنده به فراگیر داده نشده است.
نحوه ارتباط	استفاده از اینترنت برای گسترش ارتباط در زمان واقعی و در فاصله‌های جغرافیایی، به منظور برآورده کردن ایده‌های بشردوستانه- جریان‌های یادگیری جایگزین مواد درسی در برنامه مدرن می‌شود. - تأکید بر گفت‌وگو و فراتحلیل است - آموزش و پرورش گفت‌وگو محور اساس کار است. - تأکید بر تعامل همزمان و غیر همزمان با استفاده از شبکه‌های دیجیتال- ارتباط یادگیرندگان با هم دیگر و فراگیران با معلم از طریق فضای مجازی.	استفاده از رسانه‌ها به صورت سنتی و گاه بدون توجه به اصول آموزشی، تدریس یک طرفه حتی در کلاس‌های مجازی- استفاده از روش‌های حضوری در کنار کلاس‌های مجازی- کتاب به عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین منبع. فراگیر قادر به انتخاب محتوا در چارچوب برنامه درسی است- تأکید بر ارتباط حضوری یا ناهمزمان است

بنابراین، با توجه به مباحث مطرح شده شاید بتوان گفت که آموزش از دور ایران در نسل دوم به سر می‌برد؛ یعنی نسل چند رسانه‌ای که بیشتر به کاربرد رسانه‌ها توجه دارد تا توجه به نحوه استفاده از آنها و ایجاد ایده‌هایی در جهت بهبود یادگیری و توجه به انسانی بودن امر آموزش.

نتیجه‌گیری

فلسفه نظام آموزشی ایران و به تبع آن دانشگاه پیام نور، فلسفه واقع‌گرایی اسلامی است. طبق این دیدگاه، واقعیت خارج از ذهن وجود دارد؛ حقیقتی که ثابت است و جهان شمول. انسان در این دیدگاه از کرامت والایی برخوردار است و ضرورت دارد که به نیازهای متفاوت او و اراده انسانی‌اش در طول اراده خداوند، برای تعیین سرنوشت خویش توجه شود.

در فضای پست مدرن عملگرایی، پیشرفتگرایی و نقادی گسترش یافتند و بدین ترتیب، مبانی اصلی این فضا مبتنی بر کثرت‌گرایی، پذیرش افکار گوناگون، نسبیّت و در معرض رد بودن، توجه به اراده انسانی، تجدیدنظر در تمامی علوم و انتقاد از مبانی سازنده هستی و جامعه است. از ویژگی‌های نسل سوم آموزش از دور، توجه به علائق مختلف و سلیقه‌های متفاوت ذی نفعان آموزش از فراگیر تا سایر نهادهای جامعه و به تبع آن، استفاده از فناوری‌های جدید و تعاملی، استفاده از جدیدترین روش‌ها و تکنیک‌ها در تدریس، به مشارکت گذاشتن خرد و دانش، توجه به سبک‌های مختلف یادگیری و نیازهای فراگیران و از میان بردن مرزهای جغرافیایی و ایجاد برابری فرصت‌ها در بهره‌گیری از آموزش است.

در حالی که آموزش از دور در دانشگاه پیام نور مبتنی بر استفاده از منابع آموزشی واحدی برای عده زیادی از فراگیران است و همچنین تدریس در این نظام آموزشی به طور غالب، یکطرفه و غیرتعاملی است. به طور عمده می‌توان گفت که مشارکت یاران آموزشی در نظام آموزش از دور ایران بر خلاف نسل سوم آموزش از دور، بسیار کمتر از حد مورد انتظار است. می‌توان اذعان داشت که آموزش از دور در دانشگاه پیام نور، در فضای نسل اول و دوم به سر می‌برد. شاید بتوان آنچه را که به اندازه یک نسل بین دو نظام آموزشی فاصله ایجاد کرده است، در دو قسمت عنوان کرد.

۱- دیدگاه هستی‌شناسی فلسفه حاکم بر نظام آموزشی: بنا به اعتقاد نودری (۱۳۸۲) "در ایران چیزی به نام صورت‌بندی پست مدرنیته نداریم و در جوامع جهان

سوم نمی‌توانیم داشته باشیم. " در فلسفه حاکم بر آموزش از دور ایران، جهان از پیش ساخته و خارج از ذهن ماست؛ در حالی که در این فلسفه، حاکم بر ذهن و عین تأکید می‌شود و روح و جسم را باهم در نظر می‌گیرد پست مدرن‌ها با دوگانگی مخالفند و معتقدند که این جریان به تضادها و دوگانگی دامن زده و در نظام آموزشی نیز تکلیف بر فراگیر مشخص نیست. همچنین معلم را به عنوان مرجع در مرکز قرار می‌دهند و هنوز جایی برای فراگیر و تعاملات چندگانه باز نشده است.

۲- مسائل و مشکلات اجرایی: یکی از معضلات اساسی در این زمینه اجرا نشدن اهداف تعیین شده است. پاک سرشت (۱۳۸۶: ۱۴۵) نیز اذعان داشته است که "معلوم نیست که بین نظر و عمل تعلیم و تربیت ما تا چه اندازه ارتباط وجود دارد." از جمله عوامل مهمی که در این زمینه می‌توان ذکر کرد شامل: کمبود تخصص (فراگیر یا آموزشگر) در استفاده از فناوری‌ها، محرومیت‌های منطقه‌ای، نگرش سنتی به آموزش، کمبود همکاری بین متخصصان آموزشی با مهندسان فناوری، برنامه درسی سنتی و به تبع آن، طرح دوره و طرح درس‌های سنتی، روش‌های تدریس و محتوای غیر تعاملی، تجهیزات سنتی و یکطرفه، چیدمان سنتی کلاسی و غیر تعاملی، سرفصل‌های ثابت که قدمت برخی از آنها نزدیک به سی سال می‌رسد و در نهایت عدم درک جامع از مفهوم آموزش از دور، است.

همچنین برخی از مدیران و دست‌اندرکاران هنوز به سمت تغییر اندیشه پیش نرفته‌اند و بر این باورند که روش‌های سنتی، بهترین روش آموزش محسوب می‌گردد. به نظر آنان استانداردهای آموزش باید با دقت اجرا شوند. در این رابطه مسیب^۱ و شیرازی^۲ (۲۰۰۶) از تأثیرات فرهنگ جامعه بر نظام آموزشی یاد کرده‌اند. وست^۳ (۲۰۰۵) نیز گفته است فناوری هنگامی به عنوان تسهیل‌گر عمل می‌کند که کارفرمایان دانشگاهی، بدون اتکا به دانشگاه، خود به استفاده از آن احساس نیاز کنند. کینشوک^۴ و همکاران (۲۰۰۳) نیز بیان کرده‌اند که در ایران تکنولوژی‌های جدید فقط قادر به ارائه مقدار زیادی متن هستند. دسترسی با هدف دسترسی به دانش، کتاب و دیگر منابع مکتوب است. در دانشگاه پیام نور ویدئو کنفرانس و ارتباطات اینترنتی قادر به جایگزینی با آموزش چهره به چهره نیستند. در تحقیقی که توسط خسروی

1. Mossayeb
2. Shirazi
3. West
4. kinshuk

(۱۳۸۷) درباره میزان استفاده از فناوری‌های نوین در دانشگاه پیام نور انجام شد، این نتیجه حاصل شد که دانشجویان در زمینه محتوا، روش‌های تدریس، ارزشیابی و استفاده از فناوری‌ها و رسانه‌های تعاملی دانشگاه به شدت خواهان استفاده از روش‌های جدید تدریس و استفاده از فناوری‌های نوین در آموزش هستند. فراستخواه (۱۳۸۹: ۱۳۴) نیز بیان کرده است که فعالیت‌های هیأت علمی در دانشگاه‌های ایران به طرز قابل توجهی فردی است و همکاری موجود عمدتاً در قالب رسمی صورت می‌پذیرد. یادگیری دانشجو نیز بیشتر به صورت فرایندی فردی و کمتر تعاملی است. تمرکز نظام آموزشی نیز از موانع پیشبرد آموزش محسوب می‌گردد. به زعم پاول و پاتریک^۱ (۲۰۰۶) بخش دولتی در زمینه فناوری ضعیف عمل می‌کند و بخش خصوصی نیز بسیار گران برای مردم تمام می‌شود. با توجه به هدف اصلی دانشگاه پیام نور مبنی بر ارائه آموزش از دور، این دانشگاه در ایران طلایه‌دار استفاده از روش‌های نوین و توجه به نیازهای فراگیران، رفع نابرابری‌ها، شکستن مرزهای جغرافیایی، ورود و مشارکت ذی نفعان در امر یادگیری در عصر پست مدرن است و در این راستا شعار آموزش برای همه کس، همه جا و همه وقت را سر لوحه کار خود قرار داده است. قابل ذکر است که با توجه به کرامت والای انسانی و ضرورت توجه به تفاوت‌های افراد مختلف به ویژه در آموزش و اهمیت فراگیری علم در جهان بینی اسلامی، آموزش از دور بهترین گزینه برای تحقق این اهداف است؛ اما اساسی‌ترین مشکلات در این زمینه، مسائل اجرایی و ساختاری به ویژه تمرکز بیش از حد در تهیه برنامه‌های آموزشی و محتوا، نگرش سنتی مدیران و ارائه دهندگان این نوع آموزش‌ها و عدم تخصص دست‌اندرکاران این نوع آموزش‌ها در رشته‌های تخصصی آموزشی تحقق این شعارهاست.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۸). انتقال از دانشگاه آموزش از دور سنتی به آموزش مجازی، نشریه sid.
- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۸). فلسفه تربیت. تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- احدیان، محمد (۱۳۸۹). تکنولوژی آموزشی. تهران، انتشارات بشری.
- آهنچیان، محمدرضا (۱۳۸۲). آموزش و پرورش در شرایط پست مدرن. تهران: انتشارات طهوری.
- بهشتی، سعید (۱۳۸۵). تبیین و نقد پست مدرنیسم در فلسفه تعلیم و تربیت معاصر، علوم تربیتی (به قلم جمعی از مؤلفان). تهران: انتشارات سمت.
- بهین، بهرام، از مدرنیسم به پست مدرنیسم (از تجرید به واقعیت زندگی)، نشریه‌ی اطلاعات اقتصادی، سیاسی شماره‌های ۱۶۴-۱۶۳.
- پاک سرشت، محمدجعفر (۱۳۸۶). نظریه‌های تربیتی و چالش‌های نظریه پردازی در آموزش و پرورش ایران، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۲، سال ششم، صص ۱۴۸-۱۲۵.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۶). پسااخترگرایی روش، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۵۰، صص ۴۳-۷۰.
- تافلر. الوین (۱۳۶۲). موج سوم. (ترجمه: شهیندخت خوارزمی)، نشر نو، تهران.
- حسینی، حسن و لحیمیان، رضا (۱۳۸۲). برنامه‌ریزی بهینه توسعه دانشگاه پور جهت ارائه آموزش از راه دور، مجموعه مقالات اولین همایش ملی توسعه دانشگاه مجازی و آموزش نوین از راه دور، کاشان، انتشارات مرسل.
- خسروی، فروغ (۱۳۸۷). بررسی آماری میزان استفاده از دستاوردهای نوین آموزشی در برنامه درسی رشته علوم تربیتی دانشگاه پیام نور استان خوزستان از دیدگاه دانشجویان، طرح پژوهشی، دانشگاه پیام نور.
- دانایی فرد، حسن (۱۳۸۶). پارادایم‌های رقیب در علم سازمان و مدیریت: رویکرد تطبیقی به هستی‌شناسی، شناخت‌شناسی روش‌شناسی، دو ماهنامه دانشور رفتار، سال چهارم، شماره ۲۶، صص ۱۰۹-۸۴.
- رضایی، محمدحاشم و پاک سرشت، محمدجعفر (۱۳۸۷). تأثیر دیدگاه‌های معرفت‌شناسی بر فعالیت‌های یاددهی یادگیری در نظام آموزش باز و از راه دور، فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره چهارم، شماره ۴، صص ۳۶-۹.
- سجادی، مهدی (۱۳۸۴). کثرت‌گرایی فرهنگی، هویت و تعلیم و تربیت، فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره یکم، شماره یک، صص ۳۸-۲۵.

- سجادی، مهدی و دشتی، زهرا (۱۳۸۷). تبیین و تحلیل تعلیم و تربیت از منظر پست مدرن، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال ۴، شماره ۲، صص ۹۸-۸۱.
- سرمدی، محمدرضا؛ صیف، محمدحسن و طالبی، سعید (۱۳۹۰). مبانی نظری و فلسفی آموزش از دور. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- سیف، علی اکبر (۱۳۸۵). روان‌شناسی پرورشی؛ روان‌شناسی آموزش و یادگیری، تهران: انتشارات آگاه.
- صفارحیدری، حجت (۱۳۸۶). بررسی انتقادی مبانی رویکرد پسامدرنی به آموزش و پرورش، دوماهنامه دانشور رفتار، سال چهاردهم، شماره ۲۷، صص ۳۸-۲۹.
- طالب‌زاده، محسن و حسینی، سیدعلی (۱۳۸۶). آموزش از راه دور: رهیافتی نوین در آموزش و پرورش ایران...، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال ششم، شماره ۱۹، صص ۹۲-۷۳.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۸۸). سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران. تهران: انتشارات رسا.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۸۹). دانشگاه و آموزش عالی: منظرهای جهانی و مسأله‌های ایرانی. تهران: نشر نی.
- فراهانی، ابوالفضل (۱۳۸۰)، بررسی هزینه‌ها و مقایسه کیفیت آموزش در تربیت بدنی در نظام آموزش از راه دور و حضوری، نشریه حرکت، شماره ۸، صص ۲۵-۵.
- فرج‌اللهی، مهران؛ زارع، حسین؛ هرمزی، محمود؛ سرمدی، محمدرضا و ظریف صناعی (۱۳۹۰). یادگیری از دور در عصر اطلاعات و ارتباطات. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- فردانش، هاشم (۱۳۸۷). سیر تحول تکنولوژی آموزشی در ایران و در غرب: گذشته، حال، آینده، فصلنامه تعلیم و تربیت، سال بیست و چهارم، شماره ۴، صص ۸۲-۵۱.
- فرمبینی فراهانی، محسن (۱۳۸۳). پست مدرنیسم و تعلیم و تربیت، تهران: انتشارات آبیژ.
- فرهنگی، علی اکبر؛ حسن‌قلی‌پور، طهمورث و خانلری، امیر (۱۳۸۷). پست مدرنیسم و بازاریابی مصرف‌کننده در هزاره جدید، نشریه مدیریت بازرگانی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۸۷ تا ۱۰۴.
- گوتک، جرال (۱۳۸۴). مکاتب فلسفی، (ترجمه محمد جعفر پاک سرشت)، تهران: انتشارات سمت.

نجاریان، پروانه؛ پاک سرشت، محمدجعفر و صفایی مقدم، مسعود (۱۳۸۱). مضامین پست مدرنیسم و دلالت‌های، مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شهید چمران، دوره سوم، سال نهم، شماره ۱ و ۲، صص ۱۰۶-۸۹.

نژاد بهرام، زهرا (۱۳۷۲). مدرنیسم و پست مدرنیسم، نشریه همشهری، شماره ۳.

نوذری، حسینعلی (۱۳۸۲). پست مدرنیسم در ایران چگونه آغاز شد؟، خبرگزاری میراث فرهنگی، پرتال جامع علوم انسانی.

یوفلیک (۱۳۸۲). درآمدی بر پژوهش‌های کیفی در علوم انسانی. (ترجمه: جمشیدیان و همکاران)، قم: انتشارات سما قلم.

- BERTHON, P. L and WATSON, W. (2000). Postmodernism and the Web: Meta Themes and Discourse, *Technological Forecasting and Social Change*. 65, 265–279 .
- BERTHON, P. L and WATSON, W. (2000). Postmodernism and the Web: Meta Themes and Discourse, *Technological Forecasting and Social Change*, 65, 265–279 .
- Chaney, B. H. (2010). History, Theory, and Quality Indicators of Distance Education: A Literature Review, Texas A&M University, [www. google scholar. com](http://www.google scholar.com)
- KINSHUK, Jarkko SUHONEN, Erkki SUTINEN, & Tiong GOH, (2003). Mobile Technologies in Support of Distance Learning, *Asian Journal of Distance Education*, vol 1, no 1, pp 60-68 .
- Kubota. R& Rehner. R, (2004). Toward critical contrastive rhetoric, *Journal of Second Language Writing* 13, 7–27 .
- Kumar Rawat .m& Kumar Rawat. Sh. (2006). *ICT Based Learning Environment, ICT Conference on Digital Learning*, pp .11-13
- Mossayeb, S & Shirazi, R. (2006). Education and Emigration: The case of the Iranian-American community, *Current Issues in Comparative Education*, Vol .(9) 1.
- Pawel, a& Patrick, S. (2006). An International Perspective of K-12 Online Learning :A Summary of the 2006 NACOL International E-Learning Survey.
- Sahin, Mehmet Can. (2009). Instructional design principles for 21st century learning skills, World Conference on Educational Sciences, Available online at www. sciencedirect. com, 1464–1468 .
- Starfield, sue& Ravelli, Louise. (2006). The writing of this thesis was a process that I could not explore with the positivistic detachment of the classical sociologist”1 :Self and structure in New Humanities research theses, *Journal of English for Academic Purposes*, 5, 222–243 .
- West, B. J. (2005), [http:// :www. questia. com/PM. qst?action=print&docId= 5001897179 & jsessionid=C5vVn9hy ...](http://www. questia. com/PM. qst?action=print&docId= 5001897179 & jsessionid=C5vVn9hy ...)